

Sayı : 12 .

Sene : 1981 - 1982

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

*Prof. Tayyib Gökbilgin
Hatıra Sayısı*

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1982

ŞEHİD ALİ PAŞA'YA İZAFE EDİLEN «TA'LİMÂT-NÂME»YE
DAİR *

Abdülkadir Özcan

Osmanlı Devleti'nin artık gerileme devresine girmiş bulunduğu XVIII. yüzyılın ilk yarısında (1713) sadrîâzamlık makamına gelen III. Ahmed'in gözdesi ve damadı Ali Paşa, ilk iş olarak, Prut andlaşmasından beri sürüncemede kalan Osmanlı-Rus hududunu kesin olarak tesbit ettikten¹ sonra, Karlofça'da kaybedilen yerlerin istirdadına girişmiş ve kısa zamanda Mora'yı fethederek (1715), kısmen bu emelini gerçekleştirmiştir. Bu muvaffakiyetini devam ettirmek gayesiyle ertesi sene Avusturya seferine çıkmış, ancak, Varadin'de yapılan savaşta bozguna uğrayan Osmanlı ordusunu teşci etmek için, bizzat düşman üzerine yürüyünce, alnından vurularak şehid düşmüştür². Kendisinde, büyük bir kumandanda bulunması ge-

* Bu yazı, III. Millî Türkoloji Kongresi (İstanbul)'nde (6-10 Ekim 1980) sunulan tebliğin ta'dil edilmiş şeklidir.

1 «Özü Vâllisi olup, hâlen Hotin muhâfızı olan Vezir Abdî Paşa'ya evâhır-ı şevval 1125 târîhli hüküm», Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 53-54.

2 M. Cavid Baysun, «Ali Paşa, Damad» maddesi, *fA.*, I, 323-329, İstanbul 1965; M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, s. 71.

reken vasıflar olmamakla birlikte, cesâret, dürüstlük, adâlet ve son derece rüşvet düşmanlığı gibi hasletleriyle³ takdîr olunur taraflarının bulunduğu da bir gerçektir.

Şehâdetini müteâkib, Hazîne adına eşyalarına el koyan zamanın defterdarı Sarı Mehmed Paşa, Ali Paşa'nın, gelir ve gider defterlerini günü gününe tutturup, her ayın sonunda aylık defterine işleterek, seneden seneye de muhâsesini yaptırdığını, bu yüzden vefâtında, yirmi otuz yıllık hesâbı bir günde görülecek derecede muntazam hesap defterlerinin bulunduğunu ve her senenin hesâbının ayrı torbalara konmuş olduğunu görünce, bu intizâma hayret etmekten kendini alamamıştır⁴.

Müsâdere edilen felsefe, tarih ve bilhassa meşgul olmaktan zevk duyduğu astronomi ilmine dâir kitapları ile kurmuş olduğu kütübânesinin sadece katalogunun dört cild tutması ve dışarıya kitabın satılmasını men etmesi⁵, kendisinin ilme verdiği önemin açık delilleridir.

Bizim üzerinde durmak istediğimiz mevzu, Ali Paşa'nın, sadâreti zamanında ta'mîm ettiği ve kendisine izâfe edilen «*Ta'limât-nâme*»dir. *Enderun Târihi* müellifi Atâ Bey'in kaydına göre; Şehid Ali Paşa'nın yakın dostu, çırağ-ı hassı⁶ ve değerli devlet adamı Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın, vefâtını müteâkib evrâkı arasında çıkan bu *Ta'limât-nâme*, merhum Sadriâzâmın Şehzâde Câmi'i bitişindeki kütübânesine konulmuştur. Esbak Mısır Kapı kethüdâsı Ebubekir Efendi'nin bu yazmadan kopya ettiği nüsha, Sadâret müsteşârı Said Efendi eliyle Atâ Bey'e geçmiş, daha sonra Mustafa Nuri Paşa'nın Tırhala vâililiğinde hazinedârı bulunan Şükrü Efendi'de görülmüştür. Atâ Bey, elindeki nüshayı Şükrü Efendi'deki ile karşılaştırmış⁷ ve *Târih*'ine (V, s. 27-37) dercetmiştir. Daha sonra, *Ta'limât-nâme*'nin bir başka nüshası Mehmed Galib Bey'in eline geçmiş, o da bunu *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmu'ası*'nda (Birinci

3 Tayyar-zâde Ahmed Atâ, *Târih*, İstanbul 1291-1292, II, 99.

4 Atâ, gösterilen yer.

5 Ahmed Refik, *XII. Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930, s. 56. evâsıt-ı muharrem 1129 tarihli hüküm sûreti; Baysun, *aynı makale*, s. 329.

6 Atâ, *Târih*, II, 99-100.

7 Atâ, *aynı eser*, V, 25.

sene, 1329, s. 140-149) yayınlamıştır⁸. Ancak, hemen belirtelim ki, bu ikinci neşir *Atâ Bey Târîhi*'ndeki metne göre oldukça kısadır.

Atâ Bey, zamanını Saray ve Enderun kanun ve kaidelerini öğrenmekle geçirip, tabiatıyla hudûdunu tecâvüz edemeyen Ali Paşa'nın askerî, mülkî, mâlî işlerin nizâm ve muâmele kaidelerini bilmesinin normal olabileceğini belirttikten sonra, senelerce dünyanın dört tarafını gezerek tecrübe kazanmış iş bilir sadriâzama yakışır şekilde tanzîm edilen⁹ bu *Ta'limât-nâme*'yi ona izâfe ederken biraz ihtiyatlı davranmaktadır.

Mehmed Galib Bey ise, bir risâle hâlinde eline geçen bu *Ta'limât-nâme*'nin, yazılış tarzına bakarak, hazırlayıcısının ya Ali Paşa mensublarından biri, veya Paşa'yı her hâliyle çok iyi tanıyan bir kimsenin olabileceğine hükmetmekte, hatta bu Vezîriâzam'ın bâzı kötü huylarına temasla, Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyicü'l-vuku'ât*'ından deliller getirmekte¹⁰ ve: «insan bu *Ta'limât*'ı okuyunca, kendisinin âdil ve melek-sîret olduğuna ve bâzı ef'âline bakınca, kan dökmeğe düşkün bir garazkâr idiğine hüküm edeceği geliyor..» diyerek¹¹, *Ta'limât-nâme*'nin gerçek tertibleyicisinin Ali Paşa olamayacağını îmâ etmektedir. Ancak, bu zamana kadar, gerek Şehid Ali Paşa hakkında çalışmalar yapan, gerek Osmanlı tarihinin bu devresi ile meşgul olan tarihçiler bu *Ta'limât-nâme*'nin bizzat Damad Ali Paşa tarafından kaleme alındığında müttefiktirler.

Devlet hizmetinde olanların nasıl hareket etmeleri lâzım geldiğini bildiren bu *Ta'limât-nâme*'nin ana hatlariyle muhtevâsını: «Devlet memurlarının Allah'a itâat ederek, icraâtlarında şer'i şerîfe yani İlahî kanuna uymaları; Mekke ve Medine halkına gönderilmesi mu'tâd zahîrenin zamanında irsâli; devlet memurlarının doğruluktan ayrılmamaları ve fakir-zengin herkesin işini müsâvi

8 Mehmed Gâlib'in *Atâ Târîhi*'nde neşredilen *Ta'limât-nâme*'den haberi olmadığı ve ilk def'a kendisinin yayınladığını sandığı anlaşılmaktadır.

9 *Atâ, aynı eser*, V, 25-26.

10 *Netâyicü'l-vuku'ât*, İstanbul 1327, III, 23; Mehmed Gâlib, Şehid Ali Paşa, *TOEM*, Birinci sene, 1329, s. 138-139.

11 Mehmed Gâlib, *aynı makale*, s. 140. Ayrıca bk. *Morquis de Bonnac, Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople* (M. Charles Schefer negri), Paris 1894, s. 137'den naklen M. Aktepe, *aynı eser*, s. 105.

olarak görmeleri; kendileri için para biriktirmekten vaz geçmeleri ve bilhassa halktan cerîme ve rüşvet alma sevdâsına düşmemeleri; münbit arazi ile boş kasaba ve köylerin imârına gayret edilmesi; reâyâyâ zulümden çekinilmesi; hazîne gelirlerinin arttırılması ve masrafların azaltılması yoluna gidilmesi; es'âr ve narh meseleleri, yani narhın lüzümü; her işin ehline verilmesinin nizâm-ı devlete sebep olacağı; mevâciblerin zamanında verilmesi, bilhassa mümkünse serhad kaleleri muhafızlarının ulûfelerinin nakden gönderilmesinin ehemmiyeti; sikke ayarının sık sık kontrol edilmesi ve nihâyet devlet hizmetinde olanların bu *Ta'limât-nâme*'ye riâyet etmelerinin lüzümü» teşkil etmektedir.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın hayatı ve eserleri üzerinde yaptığımız çalışmalar sırasında, *Nesâyihi'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* adlı eserinin, bu *Ta'limât-nâme* ile arasındaki muhtevâ ve üslûb benzerliği dikkatimizi çekmişti. Gerçekten, Mehmed Paşa'nın adı geçen eserinde de, fakat daha geniş ve dokuz bâb hâlinde aynı düstürların yer aldığı görülmektedir. Doğruluk, dürüstlük ve Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı dönemlerindeki başarılı hizmetleriyle daima aranan ve yedi defa mâliye sektörünün başına getirilen Mehmed Paşa¹², *Kitab-i Güldeste* adıyla de bilinen *Nesâyihi'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*'sını vezîrlar ve diğer devlet hizmetlilerine rehber olmak gayesiyle kaleme almıştır. Siyâsetnâme tarzındaki bu eserin kaynakları ve tahlili üzerinde Robert Koleji eski müdürlerinden Walter Livingston Wright uzun uzun durduğundan¹³, biz burada kısaca muhtevâsına temas ederek, *Ta'limât-nâme* ile münâsebetine geçeceğiz.

Hacim bakımından *Nesâyihi*'nin dokuz bölümden teşekkül ettiğini zikr etmiştik. Oldukça uzun olan ilk bölüm, sadriâzamlık makamına gelenlerin ahlâk ve davranışlarına; daha kısa olan ikinci bâb, makam sâhiblerinin durumları ve rüşvetin zararlarına dâirdir. Kita-

12 Hayatı için bk. tarafımızdan hazırlanan doktora tezi, Tarih Semineri Ktb., nr. 3276.

13 Walter Livingston Wright, *Nesâyihi'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*, Princeton 1935. Eserin ayrıca Hüseyin Ragıp Uğural tarafından, *Devlet Adamlarına Öğütler* adı altında yapılan sadeleştirilmesiyle birlikte orijinal metni de ihtivâ eden yeni harfli neşri, Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi yayınları arasında (Ankara 1969) çıkmıştır.

bın önemli bir kısmını teşkil eden üçüncü bölümde, defterdar ve diğer Dîvan mensublarının davranışları anlatılmaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümler, yenigeri ocağı ile re'âyânın halleri ve zulmün zararlarına; altıncı bölüm hudûd boylarının durumu ve seraskerlerin vasıflarına; oldukça kısa olan yedinci ve sekizinci bölümler, cimrilik ve cömertlik, hırs ve tama, kibir ve hased, tevâzu ve gurur, iyi ve kötü huy ile riyâ ve gıybetle dâirdir. Dokuzuncu, yani sonuncu bölüm ise zeâmet ve tîmâr meselelerine tahsis edilmiştir.

Karşılaştırmada, *Ta'limât-nâme*'nin *Atâ Târihi*'ndeki daha mufassal olan metni, *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*'nın da Wright tarafından yapılan tenkidli neşri kullanılmıştır.

Devlet memurlarının Allah'dan korkup, doğruluktan ayrılmalarına dâir düstûrlar *Ta'limât-nâme*'de ve *Nesâyih*'in, sadriâzâmın ahlâk ve davranışlarına ayrılan bâbında karşılıklı olarak aşağıdaki sözlerle belirtilmektedir :

«Me'mûrîn-i devlet dâima Allahü azîmü's-şân جل شانه hazretlerinden havf ü haşyet üzere olup, câdde-i istikâmetden inhirâf etmeyerek ve ahkâm-ı şerî'at-i mutahharayı icrâya ve her hâlini şer'-i şerife tatbîk birle adl üzere hareket eylemeğe sâ'î olalar» (*Ta'limât-nâme*, *Atâ, Tarih*, V, 27).

«..ve dâima Allahü azîmü's-şân hazretlerinden havf ü haşyet üzere olup, Hak'dan udûl ve câdde-i istikâmetden inhirâf etmeyüp, şer'-i mutahharayı icrâya sâ'î ola.» (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*, Wright neşri, Princeton 1935, s. 18).

Ta'limât-nâme'nin bu pasajında «olalar» şeklinde bütün devlet me'murlarına yapılan öğüdün, *Nesâyih*'de «ola» diye sadece veziriâzam olanlara hitâb ettiği dikkati çekmektedir. Bundan da, *Ta'limât-nâme*'nin bütün me'murlara hitâben *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*'dan hulâsa edildiği anlaşılmaktadır.

Nefis muhâsebesi hakkındaki öğütler, her iki eserde aşağıdaki ifadelerle yapılmaktadır :

«Ve nefislerini üç nesne ile muâheze vü muhâsebe eyleyeler: Evvelâ, bugün kendisinden ne hatâ sâdır oldu; sâniyen, hayrâtdan ne zuhûr eyledi; sâ-lisen, nefisinden amel-i hayr mümkün iken fevt oldu mu? Bu üç ahvâli nefisleriyle muhâsebe göreler. Ve âkıbet-i umûr-ı âhîreti tezekkür ü tefekkürden gafil olmayalar» (Atâ, *Târih*, V, 27).

Bütün devlet hizmetinde bulunanlara yapılan bu nasihat da, yine *Nesâiyih*'in sadriâzamların ahlâk ve davranışlarına ayrılan bâbındadır.

Kezâ, Mekke ve Medine halkına gönderilmesi mu'tâd zahîrenin, zamanında irsâli meselesinin önemi, gerek *Ta'limât-nâme*'de gerekse *Nesâiyih*'de şu ifâdelerle belirtilmektedir :

«Evvelâ, eşref-i bilâd ü ziyâ' ve ebrek-i emâkin ü bıkâ' olan Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere شرفها الله تعالى الى يوم الاخره ahâlisinin Mısır'dan her sene irsâli mu'tâd olan gılâlleri pâk ü münakkah ve musaffâ olmak üzere tamâmen sefîneye tahmîl ve esnây-ı tarîkde ihânetden sıyânet için mu'temedün-aleyh âdemler ta'yîn ve vakti ile erişdirilmek üzere Mısır Vâlisine te'kîd ü tenbîhi müş'ir emr-i şerîf irsâl ü isdâr olunmak ve her sene [bu] vech üzere Haremeynü's-şerîfeyn gılâlleri irsâline ihtimâm olunmak lâzımdır.» (Atâ, *Târih*, V, 27).

«Ve kişi.. nefisini üç nesne ile muâheze ve muhâsebe eylemek lâzımdır demişlerdir: Evvelâ, fikr eylemek gerek ki, bugün kendüsünden ne hatâ sâdır oldu; sâniyen, hayrâtdan ne zuhûr eyledi; sâ-lisen, kendüsünden amel-i hayr mümkün iken fevt oldu mu? Bu üç ahvâli tefekkür ve nefsi ile muhâsebe eyleye. Ve âkıbet tezekkürden gafil olmayıp.. (*Nesâiyih*, s. 32).

«Evvelâ, eşref-i bilâd u ziyâ ve ebrek-i emâkin ü bıkâ' olan Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere شرفها الله تعالى الى يوم الاخره ahâlisinin mısır-ı Kahire'den her sene mu'tâdü'l-irsâl olan gılâlleri tamâmen irsâl ile terfih-i hâlleri, lâzıme-i himmet-i aliyye ve mühimme-i .. pâk ü musaffâ olunmak üzere tamâmen sefinelere tahmîl ve esnây-ı tarîkde hukûk-ı fukarâyı ihânetden sıyânet için mu'temed âdemler ta'yîn ve vakti ile mahalline erişdirilmesi için Mısır Vâlisine evâmîr-i müte'addide irsâliyle gâyetü'l-gâye tenbîh ü te'kîd olunmak lâzımdır.» (*Nesâiyih*, s. 6-7).

Ta'limât-nâme'nin muhtevâsının tamamını, *Nesâyihü'l-vüzerâ'* nin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş olarak, hemen hemen aynı ifadelerle bulabiliriz. Ancak, sözü fazla uzatmamak için, çeşitli yerlerden tipik birkaç misâl daha vermekle iktifâ edeceğiz.

Ezcümle, bilhassa rüşvet düşmanlığı ile bilinen Şehid Ali Paşa'nın, kendisine izâfe edilen *Ta'limât-nâme*'de bu bahse genişçe yer verilmiştir. Ancak, bu düsturlar, *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ'* nin «Ahvâl-i manâsıb ve mazarrat-ı irtişâ» bâbının muhtelif yerlerinde paralel ifâdelerle belirtilmektedir. Bu mühim bahsi yine karşılıklı olarak okuyalım :

«Bida' ü mezâlimin mebde ü masdarı ve envâ-ı şerr ü şûrun menşe ü menba'ı a'zamü'l-mesâ'ib ve ekberü'n-nevâ'ib rüşvet dedikleri ma'den-i fesâd-ı mel'ûndur ki, ehl-i İslâm için ândan ziyâde belâ ve hedm-i esâs-ı dîn ü devlete ândan kavî mancınık-ı cevr ü cefâ yokdur. Hâsılı, rüşvet dîn ü devleti esâsından harâb u yebâb ve me'mûrîni imhâ eder. Vezîria'zam, [eğer] bir kimesne hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf bir maslahat mukâbili arz eylediği rüşvete kûşe-i çeşm-i kabûl ile nigâh u iltifât etmeyüp, arz eden bâtıl u muhtıla hasm-ı cân olur ise, etbâ'ı ve sâir serkârda olanlardan hiç kimesne hiç ferde meyl-i gadr ve cesâret-i mezâlim ü vebâl etmek olmaz..» (Atâ, *Târih*, V, s. 31-32).

«Cümle bida' ü mezâlimin mebde ü masdarı ve envâ-ı şerr ü şûrun menşe ü menba'ı a'zamü'l-mesâ'ib rüşvet dedikleri ma'den-i fesâddır ki, ehl-i İslâm için ândan ziyâde belâ ve hedm-i esâs-ı dîn ü devlete ândan kavî cevr ü cefâ yokdur. Zirâ, rüşvet kişinin dîn ü devletini harâb eder.. Gerek vezîria'zama ve gerek bir memleketde vâli-i vilâyet olan vüzerâ ve mîrimîrân ve ümerâ ve sâir hükkâm bir kimsenin hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf bir maslahatın mukâbili arz eylediği rüşvete kûşe-i çeşm ile nigâh-ı iltifât etmeyüp, arz eden bâtıl-ı muhtıla hasm-ı cân olur ise, etbâ ve sâir serkârda olanlardan hiç kes zehre-i meyl ü mâl ve kudret-i heves-i zulm-i vebâl etmek ihtimâli olmaz.» (*Nesâyih*, s. 39-40, 42, 43).

Demek ki, *Ta'limât-nâme*'deki bu ifâdeler, *Nesâyi*'in bu bölümünden ihtisâr edilmiştir.

Ta'limât-nâme'de, reâyânın halleri ve zulmün zararlarına dâir olan şu :

«Zulümden be-gâyet hazer ve zâlîme mu'în olmadan ihtirâz edüp, mümkün oldukça müdâfaasına ihtimâm ve garîblerin gönlünü ele alup, du'â-i hayrların almağa i'tinâ eyleyeler...» (s. 33) öğütleri, *Nesâyi*'in «Der-beyân-ı ahvâl-i re'âyâ ve mazarrat-ı zulüm ve sitem-i gurebâ» bâbının (s. 70) muhtelif yerlerinde yine aynı ifadelerle beyan edilmekte; daha sonra, devri, Mehmed Paşa tarafından bir model olarak telâkki edilen Kanunî Sultan Süleyman'ın; «âlemin velîni'meti filhakîka reâyâdır ki, onlar ziraat ve çiftçilik emrinde huzûr ve istirâhati kendilerine haram ve iktisâb etdikleri nimet ile bizi doyururlar» sözünün izâhı yapılarak bölüm devam etmektedir.

Ta'limât-nâme'de es'âr ve narh meselelerine de temas edilmekte, ancak, aynı mevzu, aynı ifadelerle *Nesâyi*'l-vüzerâ'da da bulunmakta, böylece her iki eserin aynı müellifin kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır :

«Es'âr hususu yalnız kuzât ve muhtesibe havâle ile geçilmeyerek; narh-ı ruzîye gereği gibi bakılıp, takayyüd olunmak elzemdir. Her nesneyi değeri bahâsı ile satdıralar. Narh-ı ruzî umûr-ı külliyyeden iken, «cüz'îdir» deyü mukayyed olunmadığı hâlde, şehrin kadısı hükümünü icrâ edemez; zîrâ, emr-i siyâset kendüye müte'allik olmamağla, ol tarîka gidemez... (Atâ, *Târih*, V, 34).

«Ve es'âr hususu yalnız kuzât ve muhtesibe havâle ile geçilmeye; her hâkime lâzımdır ki, ahvâl-i âleme müte'allik cüz'iyâtı her bâr yoklanup ve narh-ı ruzîye gereği gibi mukayyed ola, ve her nesneyi değer bahası ile satdıra. Zîrâ, narh ahvâli umûr-ı külliyyeden iken, cüz'îdir, deyü padişahlar ve vüzerâ mukayyed olmadığı takdirce mücerred şehrin kadısı icrâ edemez. Emr-i siyâset kendüye müte'allik olmamağla, ol tarîka gidemez.» (*Nesâyi*, s. 21).

Hatta, Sarı Mehmed Paşa, aynı meseleyi, diğer eseri *Zübde-i Vekayi'ât*'da dahi aynı ifâdelerle bahis konusu etmekte; 1102 (1690) senesi vak'alarını anlatırken, narh hususuna pek rağbet etmeyen, zamanın Vezîria'zamı Fazıl Mustafa Paşa'yı tenkîd ederek: «Şehr-i İstanbul ve sâir şehr-i mu'azzamlarda olan vâlilere lâzımdır ki, ahvâl-i âleme müte'allık cüz'iyâtı yoklayıp, narh-ı ruzîyi gereği gibi mukayyed olup ve her nesneyi değer bahası ile satdırmak. Zîrâ, narh-ı ruzî umûr-ı külliyyeden iken, cüz'idir, deyü vezîria'zamlar mukayyed olmadığı sûrette mücerred şehrin kadısı ol hükmü icrâ edemez. Zîrâ siyâset kendüye müte'allık olmamağla ol tarîka gidemez» demektedir¹⁴.

Haftada bir gün tatil yapmanın faydası ve lüzûmu ile, düşman ahvâlinin tecessüsü, yani casus kullanmanın gereği gibi husûslar da her iki eserde aynı kelimelerle ifade edilmekte; kezâ, gümrük meselelerindeki karışıklıklar, paralel olarak aşağıdaki şekilde belirtilmektedir :

«İstanbul ve tevâbii gümrüklerinden düşen vazife mahlûlâtını hazîne - mânde edüp, mahlûlâtdan verilmek lâzım gelür ise, birkaç akçesin vereler; ziyâdesini hazînemânde edeler; Müceddeden bir akçe vermeyeler.» (Atâ, *Târih*, V, 35).

«Ve gümrükler yoklamasında müstahık ve nâ-müstahık kemâ-yenbagî teşhîs ü temyîze imkân olmamağla inkisâr alınmak havfiyle beyne'n-nâs mey-menet olmamak üzere şöret bulmuşdur. Öyle olduğu hâlde, yoklama olunmayıp, ancak vâki' olan mahlûlât âhara verilme-yip hazîne-mânde eyleyeler. Ve verilmek lâzım gelür ise, yevmiyeden cüz'i tevcih ve ziyâdesini hazîne-mânde edeler.» (*Nesâyi*, 61).

¹⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi'ât* (tarafımızdan hazırlanan metin), s. 540.

Sikke meselesi, düşman ahvâli ve serhad boylarındaki kalelerin durum ve ihtiyaçlarına dâir hususlar, her iki eserde karşılıklı olarak aşağıdaki satırlarla ifâde olunmaktadır :

«Sikke ahvâline dikkat olunup her bâr taharrî birle müsâmaha olunmak ve züyûf ve nâ-sere hükmünde magşûs sikke neşri devlete pek muzırdır; sikkenin hâlisül-ayâr olmasına ikdâm olunmalıdır.» (Atâ, *Tarih*, V, s. 35).

«Ahvâl-i düşmeni bilmek mühimm-i azîmdir. Düşmen ahvâli bilinmemek nice devleti herbâd etmiştir.» (Atâ, *Tarih*, V, s. 35).

«Her bir serhad kılâ'ına mahsûs âdemler gönderilüp, mühimmât-ı lâzîmede noksânı var mıdır ve neferâtı tâm mıdır, bilinüp, noksanları be-herhâl ikmâl olunmak farîzasına ri'âyet olunmalıdır» (Atâ, *Tarih*, V, s. 35).

«Ve bir kal'ada barut ve sâir âlât-ı cebehânedan bîhûde yere bir nesne sarf u istihlâk etdirilmeye ve şenlik nâmîyle her bâr top atdırılup izâ'at-ı barut olmaya. Ve kal'a muhafazasında olanlar, kal'anın lü-

«Ve sikke ahvâline dahi ihtimâm olunup, Darbhâne'de kat' olunan meskûk akçenin ay-yâr ve dirhemi gâhîce yoklanup ve sarrâf ve etmekçilerde kalb ve kırkık akçe olmamak üzere takayyüd-i tâm lâzımdır.» (*Nesâiyih*, s. 21).

«Ahvâl-i düşmeni dahi bilmek mühimm-i azîmdir. Düşmen ahvâli bilinmemek ile ve tefahhus u istihbâr olunma-ğla nice devlet herbâd olmuşdur» (*Nesâiyih*, s. 75-76).

Serhadd-i islâmiyyeden olan kılâ'a ... her birine mahsûs âdemler gönderilüp, mühimmât-ı lâzîmelerinden noksânları var mıdır ve muhafazasına me-mûr olan neferât bilcümle mevcûd mudur, gördürülüp kusûrları var ise tekmiil etdirilmeğe himmet lâzımdır» (*Nesâiyih*, s. 76).

«Ve mahfûz olan barut ve kurşun ve sâir mühimmât u âlâtı kat'â bîhûde yere itlâf ü izâ'at eylemeyeler. Ve cüz'î bahâne ile şenlik nâmîyle toplar atdırılup izâ'at-ı baruta ruhsat verilmeye. Mühimmâtın hıfz u

zûm ve iktizâsından hâric ... eylemek üzere muhafızlarına hitâben ... emr-i şerîf yazılıp ... te'kîd oluna» (Atâ, *Tarih*, V, s. 36).

hırâsetinde gereği gibi ihtimâm eylemek üzere muhafızlara tenbîh ü te'kîd ve her sene tefahhus u istihbâr ile ikdâm olunmalıdır» (*Nesâyih*, s. 78).

Yaptığımız karşılaştırmaların ve verdiğimiz misallerin ışığında diyebiliriz ki; Şehid Ali Paşa'ya izâfe edilen *Ta'limât-nâme*'nin gerçek hazırlayıcısı, bu Vezîria'zam'ın yakın dostu ve eserlerinde, bilhassa burada bahis konusu ettiğimiz *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*'sında aynı mevzulara aynı ifâdelerle, fakat daha mufassal olarak temas eden, başarılı mâliyeci Defterdar Sarı Mehmed Paşa'dır. Daha başka bir ifâdeyle, devrinde câri olan usûl-i devlet hakkında enteresan fikirler veren bu *Ta'limât-nâme*, kendi zamanı hakkında çok değerli bilgiler veren ve devlet idaresindeki suistimallerin nasıl yapıldığını ortaya koyarak, çâreleri için çeşitli nasihat ve tavsiyeleri ihtivâ eden *Nesâyihü'l-vüzerâ*'nın tam bir hulâsasıdır.

Gerek Atâ Bey'in, gerek Mehmed Galib'in işâret ettikleri gibi, 1713'de sadriâzamlık makamına getirildiğinde, henüz genç ve tecrübesiz olan Damad Ali Paşa, devlet hizmetinde bulunanlara ta'mîm ettiği *Ta'limât-nâme*'yi, uzun yıllar defterdarlık sıfatıyla Divan-ı humâyûnun bir üyesi olup, Osmanlı Devleti merkez teşkilâtının çalışmasını yakından tanıyarak devletin bilhassa mâli sektöründeki birçok eksiklikleri müşâhede edebilmiş ve uzun tecrübelerine dayanarak tenkid edilmesi gereken hususları eserlerinde, husûsen *Nesâyihü'l-vüzerâ*'sında belirtmiş olan Sarı Mehmed Paşa'ya hazırlatmıştır. *Nesâyih* ile *Ta'limât-nâme*'den hangisinin daha evvel hazırlandığını bilemiyoruz. *Ta'limât-nâme* daha önce yazılıp ta'mîm edilmiş olsa bile, Mehmed Paşa bunu genişletip *Nesâyih*'i vücûda getirmiş olabilir¹⁵.

Zamanın ahvâl ve şartlarını iyi bilen biri tarafından hazırlanması dolayısıyla XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde

15 *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* veya *Ta'limât-nâme*'deki düstürlara benzer bazı kaideler, aynı târihlerde yazılmış bir Anonim *Târih*'de de bulunmaktadır. (Berlin Staatsbibliothek nr. Hs. 216, 44a-46b).

cârî olan devlet idâresi hakkında fikir veren ve devrin sosyal hayatına ışık tutan *Ta'limât-nâme*'nin, *Nesâyihi'l-vüzerâ ve'l-ümerâ'*'nin tam bir hulâsası olmasından başka, geçen asrın sonunda ve bu asrın başında yapılmış iki neşrinin de bulunmasıyla burada tekrar yayınlanmasından sarf-ı nazar olunmuştur.